

Посилання на статтю

Рач В.А. «Небезпека/ризик/криза» як тріадна сутність процесів розвитку в сучасній економіці / В.А. Рач // Управління проектами та розвиток виробництва: Зб.наук.пр. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2013 - №1(45). - С. 155-160. - Режим доступу: <http://www.pmdp.org.ua/images/Journal/45/22.pdf>

УДК 001.8:005.934

В.А. Рач

«НЕБЕЗПЕКА/РИЗИК/КРИЗА» ЯК ТРІАДНА СУТНІСТЬ ПРОЦЕСІВ РОЗВИТКУ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Представлена рецензія на монографію «Ризики, безпека, кризи і сталий розвиток в економіці: методології, моделі, методи управління та прийняття рішень». Розкрито сутність базової тріади «небезпека/ризик/криза» та категорій «стійкість», «життєздатність», «розвиток» з позиції тріади «функціонування/зростання/розвиток». Рис.1, дж. 9.

Ключові слова: наукова програма, соціально-еколого-економічні системи, небезпека, ризики, тринітарна цілісність.

В.А. Рач

«ОПАСНОСТЬ/РИСК/КРИЗИС» КАК ТРИАДНАЯ СУЩНОСТЬ ПРОЦЕССОВ РАЗВИТИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ

Представлена рецензия на монографию «Риски, безопасность, кризисы и устойчивое развитие в экономике: методологии, модели, методы управления и принятие решений». Раскрыта сущность базовой триады «опасность/риск/кризис» а категорий «устойчивость», «жизнеспособность», «развитие» с позиции триады «функционирование/рост/развитие».

V.A. Rach

"DANGER/RISK/CRISES" AS TRINITY ESSENCE OF THE DEVELOPMENT PROCESSES IN MODERN ECONOMY

A review on the monograph "Risks, safety, crises and steady development in economy: methodologies, models, management methods and decision making" is presented. Essence of a base triad "danger/risk/crises" and categories of "stability", "viability", "development" from position of triad "functioning/growth/development" are exposed.

Особливості кожного етапу розвитку цивілізації складаються з особливостей трьох принципово різних і взаємодоповнюючих видів людської діяльності: прагматичної, наукової та освітньої [1, с.17]. З позиції перших двох видів це дуже чітко просліджується на моделі розвитку науки Б.М. Кедрова, яка була доповнена автором цієї статті спільно з колегами [2, с.156]. З точки зору науки сьогоденній період розвитку пов'язаний з інтеграцією окремих наук шляхом їх диференціації, появою комплексних наук, поступовим переходом до глобальної науки з внутрішніми підрозділами. І це є гармонійно обґрунтованим з погляду на та той етап, в якому знаходиться цивілізація та сучасна економіка. Якщо звернутися до аналізу тих термінів, якими сьогодні характеризують економіку, то можна знайти як мінімум 7-9 різноманітних назв. Її називають інноваційною, креативною,

інтелектуальною, цифровою, електронною, сітьовою, сервісною, знаннєвою та інш. Саме вони в сукупності й характеризують сучасний стан цивілізації як цілого. В чому причина того, що відсутня єдина назва цього етапу розвитку на відміну від попередніх етапів (наприклад, аграрний, індустріальний). А причина в тому, що сьогодні єдиним, що залишилося незмінним – це зміни. Зміни у всьому і всюди. А швидкість цих змін з позиції глобального історичного часу в десятки та сотні разів більше ніж в попередньому столітті. Як не буде виглядати парадоксальним, головним джерелом опору таких змін є людина, і, в той самий час, вона є джерелом цих змін.

В цих умовах та передній план як в прагматичній, так і науковій діяльності виступають питання та проблеми безпеки, безпечної діяльності та існування людства взагалі. Це підтверджується тим, що в лексиконі будь-яких фахівців, представників усіх щаблів управління (від президентів до лінійних керівників малих підприємств) все частіше з'являються терміни «криза», «ризик», «небезпека». При цьому ці терміни, в першу чергу, вживаються по відношенню до економіки. Прикладів дуже багато: від глобальної економічної кризи кінця ХХ століття, до небезпечних проектів, наприклад, добутку сланцевого газу, та ризикових економічних ситуацій на багатьох виробничих підприємствах.

Наука, яка повинна не тільки описувати та пояснювати те, що відбувається в соціально-економічному просторі, а і прогнозувати майбутнє, почала реагувати на таку ситуацію шляхом висування нових наукових проектів та програм.

Початком однієї з таких програм можна вважати вихід в світ монографії «Ризики, безпека, кризи і сталий розвиток в економіці: методології, моделі, методи управління та прийняття рішень» під загальною редакцією д.т.н., д.е.н професора Рамазанова С.К. Підставою віднесення її до статусу ініціатора наукової програми є те, що вона написана представниками п'яти провідних університетів країни, а кількість співавторів досягла 23-х осіб [3]. Важко сприйняти цю наукову працю як монографію – наукове видання, яке містить повне і всебічне дослідження однієї проблеми або теми і яке належить одному або декільком авторам [4, с. 6]. Вона більш відноситься до пролегомени - видання, в якому містяться первинні відомості і основні принципи певної науки, як що останню розглядати з позиції єдиної глобальної науки. В самій назві автори підкреслюють це вживаючи у множенні термін «методології». Тобто вони претендують на їх поєднанні в рамках однієї науки. Тому в подальшому для позначення цієї праці будемо вживати термін «книга». Великий обсяг книги (948 стор.) та багатовекторність питань, які в ній розглядаються, роблять недоцільним детальний аналіз окремих частин та розділів. Тому розглянемо книгу з позиції найбільш «явищних», а не «сутнісних» моментів.

Інтегральною метою і головною ідеєю наукової програми, яку започатковано в книзі, є створення загальної концепції, принципів, методологій, методів, моделей і інформаційних технологій і систем прийняття управлінських рішень за умов невизначеностей, ризиків, небезпек, нестабільності і криз для стійкого і життєздатного розвитку економічних систем, а також об'єктів екологічної економіки. В такому плані це одна з перших робіт в якій зроблена спроба системно і міждисциплінарно представити найважливіші характерні особливі стани складних систем, зокрема, соціально-економічних і еколого-економічних систем на основі системного підходу і з позицій нелінійної динаміки і синергетики з метою моделювання і прийняття управлінських рішень в економіці.

Автори книги перш за все ставили метою звернути увагу на сучасні проблеми моделювання і управління ризиками, безпекою та кризами, оскільки стратегічні помилки є найдорожчими. В ній показано, які наукові ідеї, пов'язані із стійкістю і безпекою, розвиваються зараз, які завдання розумно ставити перед

науковими колективами як реакції на "соціальні замовлення", які обумовлені гострою громадською потребою прогнозувати надзвичайні ситуації, пом'якшувати їх наслідки, підвищити ефективність відповідних соціальних інститутів і поліпшити стан цивільного захисту в суспільстві в цілому.

Виходячи зі змісту книги можна сформулювати основні компоненти дослідження. Такими є: *об'єкт дослідження* – економічні, соціально-економічні, еколого-економічні, соціально-еколого-економічні системи; процеси, системи, об'єкти і взаємодію з середовищем; *стан* – функціонування і розвиток; *характерні властивості і особливості (екстремалі) стану системи і середовища* – стійкість, ризики, небезпеки, кризи, катастрофи, життєздатність, самоорганізація, креативність, інноваційність, конкурентоспроможність та ін.; *предмет дослідження* – методи, моделі, технології, критерії, обмеження та інструментарій, а також необхідні дії та заходи, тобто моніторинг, аналіз, моделювання, прогнозування, прийняття рішень і керування (синтез).

Структурно книга складається з передмови, вступу – "Методології, моделі і методи управління та прийняття рішень в умовах ризиків, небезпек і криз", трьох частин, післямови – "Інноваційне моделювання і управління безпечним, життєздатним і стійким розвитком в умовах системних криз", а також глосарію. Змістовно кожна частина присвячена наступним питанням.

Частина I – "Ризики і ризикологія" містить три розділи:

розділ 1 – Методологія та інструментарій моделювання ризику в економіці;

розділ 2 – Теоретико-ігрове моделювання і управління ризиком;

розділ 3 – Нечітке моделювання і управління ризиком банкрутства підприємства.

Частина II – "Безпека і сек'юретологія" містить сім розділів:

розділ 1 – Наукове обґрунтування економічної безпеки підприємства;

розділ 2 – Методологія управління економічною безпекою підприємства;

розділ 3 – Діагностичний інструментарій управління економічною безпекою підприємства;

розділ 4 – Оцінювання ієрархії економічної безпеки;

розділ 5 – Правові засади забезпечення економічної безпеки та мінімізації ризиків господарювання;

розділ 6 – Екологічна безпека у сфері аграрного природокористування;

розділ 7 – Екологічні стандартизація і сертифікація як інструменти забезпечення безпеки природокористування.

Частина III – "Кризи і антикризове управління" містить чотири розділи:

розділ 1 – Засади та передумови антикризового управління підприємством;

розділ 2 – Методологія та моделювання антикризового управління підприємством;

розділ 3 – Моніторинг, моделювання і прогнозування в антикризовому управлінні (на прикладі банківської системи);

розділ 4 – Проблема конфліктів і ефективності в екологічній економіці.

Як випливає зі змісту книги, дослідження присвячене одній з найактуальніших проблем сучасної економіки – розробці методології та інструментарію для стійкого розвитку економічних процесів та систем в умовах ризиків, небезпек, криз та інших особливих і критичних ситуацій і станів. На основі накопиченого в Україні і у світі передового досвіду, попередніх розробок здійснена спроба визначити сутність нової наукової програми побудови теорії, методів і технологій в моделюванні і управлінні стійким розвитком складних соціально-економічних і еколого-економічних систем в умовах ризиків, небезпек і криз. У якості методологічної основи для створення теорії пропонується

використовувати методи і моделі нелінійної динаміки, комп'ютерне моделювання і інноваційні технології управління та прийняття рішень.

Авторами зроблена спроба розглянути основи теоретичних, методологічних та прикладних задач моніторингу, моделювання, прогнозування, планування, управління та прийняття рішень в умовах невизначеності, ризиків, небезпек, криз та катастроф. Для підкреслення практичної направленості наукової програми в книзі значну увагу приділено питанням практичної реалізації отриманих результатів на основі широкого застосування сучасних методів системного аналізу і синтезу, нелінійних та інформаційних технологій.

Концепція авторів зводиться до того, що на основі накопиченого в Україні і у світі досвіду, попередніх розробок може бути побудовано новий науковий напрям (підхід) – теорія, методи і технології в моделюванні стійкого управління складними соціально-економічними і еколого-економічними системами в умовах ризиків, небезпек і криз.

Особлива увага в книзі приділена новим підходам, ідеям, методам, що з'явилися в нелінійній динаміці, які можуть бути корисні у сфері управління ризиком, безпекою та кризами. Намічені контури дослідницької програми, пов'язаної з побудовою математичної теорії і моделі безпеки і ризику. Вони визначені з позиції того, що катастрофічна поведінка внутрішньо властива більшості складних систем. А для них характерні загальні закономірності можуть бути виявлені на основі нелінійної динаміки і системного аналізу. Це дає надію на можливість побудови ієрархії математичних моделей, результати дослідження яких дозволять запропонувати ефективні стратегії управління.

В якості методологічної основи пошуку шляхів вирішення поставленої мети наукової програми автори висувають наступні принципи та положення:

- економіка розглядається як складна синергетична система зі всілякими "НЕ-" і "БАГАТО- факторними" властивостями;
- єдність логіки дослідження особливостей: Ризик, Небезпека, Криза, Стійкість, Життєздатність, Розвиток (РНКСЖР) – це властивості (як внутрішні, так і зовнішні) середовища функціонування і розвитку складної системи;
- принципи системного аналізу, системного синтезу і нелінійної динаміки РНКСЖР;
- взаємозв'язок і співвідношення між РНКСЖР з позиції синергетики;
- екологічність економічних систем і процесів РНКСЖР;
- інноваційність моделювання, управління і прийняття рішень в дослідженнях цих процесів РНКСЖР ;
- локальність та глобальність зазначених процесів РНКСЖР.

При вивченні книги стикаємось з деякими проблемами. По перше, це проблема вербального визначення базових термінів та категорій. Так, наприклад, в глосарії не наведено такі базові для книги категорії, які містяться у її назві, як «безпека», «розвиток», «сталий розвиток». При цьому у першому розділі другої частини цілий підрозділ присвячено визначенню безпеки як загальнонаукової категорії. Крім того часто застосовуються такі словосполучення як «сталий розвиток», «стійкий розвиток» та «інноваційний розвиток» як синоніми. Але за своєю сутністю це змістовно різні речі. Це варто було б зробити, тому що в передмові сформульовані принципи на яких ґрунтується характеристика проблем, на вирішення яких направлено зміст книги. А ці принципи базуються на розгляді РНКСЖР як властивостей середовища функціонування і розвитку складної системи.

В переліку властивостей РНКСЖР на нашу думку потрібно виділити базову тріаду «Небезпека/ризик/криза». Саме як тріаду – мінімальну конструкцію, яка є мінімальною моделюю відображення цілого (рис.1).

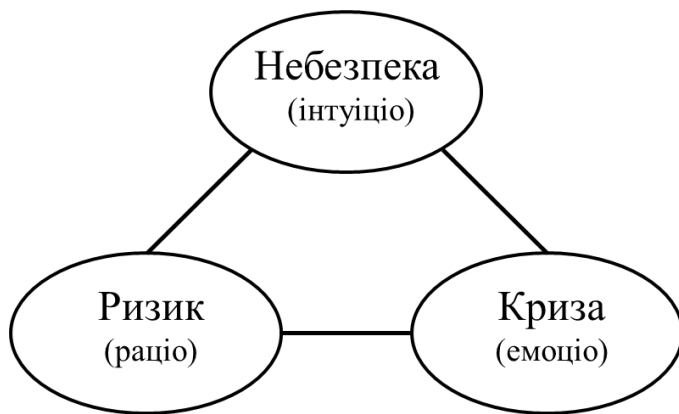

Рис. 1. Модель представлення некомфортної ситуації

Ця модель представляє опис будь якої некомфортної ситуації. Визначити ступінь не комфортності може тільки особистість. При цьому вона виступає як цілісність таких якостей як раціо/емоціо/інтуїцію [5, 6]. Чому на рис.1 представлена саме така відповідність категорій якостям особистості. Розглянемо категорію «небезпека». Як показано в роботах [7,8 та інш.], цю категорію необхідно розглядати як елемент цілісного визначення архетипу небезпека/невпевненість/безпека як осмислене суб'єктивне сприйняття недостатності/невпевненості в достатності(недостатності) / достатності методів і засобів власної безперервної діяльності в організованих штучних або природних цілісностях. Тобто небезпечну ситуацію ми відчуваємо на рівні сприйняття, тобто інтуїтивно. Це дає можливість на емоційному рівні відчуті кризовість ситуації. І тільки потім, шляхом логічного аналізу, тобто раціонально, ми розраховуємо показники ризику, які в порівнянні з відповідними шкалами дають нам підтвердження або ні сприйнятої ситуації як небезпечної відповідного рівня кризовості.

Що до категорій «стійкість», «життєздатність», «розвиток». За своєю сутністю вони також представляють тріаду, яка в роботі [9] представлена як «функціонування/зростання/розвиток». Категорія «Стойкість» характеризує властивість функціонувати. Але просте функціонування без позитивних змін приведе до руйнування будь якої системи за причини зміни зовнішнього середовища. Тому система повинна як мінімум проявляти здатність зростати. Саме цим вона підтверджує свою життєздатність. А її конкурентоздатність може проявитись лише при умові того, що вона може розвиватись. Відносно відповідності якостям «раціо/емоціо/інтуїцію». Функціонування – це раціо, зростання – емоціо, а розвиток – інтуїцію.

Друга проблема полягає в неповній відповідності визначеності термінів, які наведено в глосарії та які використовуються в тексті. Так, наприклад, це стосується категорії ризику, який в книзі у п'ятому розділі другої частини розглядається як міжгалузєва правова категорія, а в глосарію як ситуаційна характеристика діяльності, а при формуванні принципів – як властивість середовища функціонування. Третя проблема – відсутність експліцитно представлених «змістовних містків», в першу чергу, між частинами та окремими розділами. Це приводить до того, що кожний розділ сприймається як окрема публікація у спеціалізованому виданні. Четверта проблема стосується відсутності

методологічної єдності тим принципам, які були проголошені у передумові книги при розгляді конкретних питань.

Усі ці зауваження є природними з причини того, що в книзі зібрані, а не спеціально підготовлені з єдиної методологічної позиції, матеріали. Іншої ситуації на теперішній час і не могло бути. Це перший крок. Крок, який дозволив зафіксувати в одному виданні ті наукові факти, опрацювання яких і дозволить зняти вище перераховані проблеми. Тому їх слід розглядати не як недоліки, а як напрямки подальшої роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Практичні інструменти регіонального та місцевого розвитку [Текст]: Навч. посіб. / В.А. Рач, А. Гоне, М.А. Черенкова та ін.; за ред. проф. В.А. Рача. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2007. – 156 с.
2. Рач В.А. Мыследеятельность как объект обеспечения безопасности и предмет взаимодействия при трансфере технологий [Текст] / Рач В.А., Медведва Е.М., Россошанская О.В. // Проблемы и перспективы инновационного развития экономики: материалы XVII международной научно-практической конференции, Алушта, 10-15 сентября 2012 г. – Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2012. – С. 155-161.
3. Рамазанов С.К. Ризики, безпека, кризи і сталий розвиток в економіці: методології, моделі, методи управління та прийняття рішень [Текст]: Монографія / Рамазанов С.К., Бурбело О.А., Вітлінський В.В. та інш.; під заг. ред. проф. С.К. Рамазанова. – Луганськ: Вид-во "Ноулідж", 2012. – 948 с.
4. ГОСТ 7.60-2003 Издания. Основные виды. Термины и определения. Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Межгосударственный стандарт. Издание официальное // Межгосударственный совет по стандартизации, метрологии и сертификации, Минск 36 С. [Электронный ресурс]. 01.03.2013 – Режим доступа: <http://www.lib.tsu.ru/win/metod/gost/gost7.60-2003.pdf>. – Заглавие с экрана.
5. Баранцев, Р.Г. О тринитарной методологии [Текст] / Р.Г. Баранцев // Между физикой и метафизикой: наука и философия. – СПб., 1998. – 445 с. – С. 51-61.
6. Баранцев, Р.Г. Тринитарный критерий целостности [Электронный ресурс] / Р.Г. Баранцев // Академия Тринитаризма. – М., Эл. № 77-6567, публ. 11751. – 05.01.2005. – Режим доступа : www.trinitas.ru/rus/doc/0226/002a/02260063/htm – Загл. с экрана.
7. Россошанська О.В. Безпека та безпечність як характеристики комфортного стану цілого [Текст] / О.В. Россошанська // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. – Вип. 3 (157). Ч 2. – С.62-66.
8. Россошанская О.В. Непрерывность деятельности как основной критерий оценки экономической безопасности [Текст] / О.В. Россошанская // Економічна безпека держави і науково-технологічні аспекти її забезпечення: Праці IV міжнародного науково-практичного семінару, 23-26 жовтня 2012р. / відповід. ред. Є.М. Письменний, В.М. Шаповал. - Д.: Національний гірничий університет, 2012. – С.141-143.
9. Рач В.А. Экономическая безопасность и пространство проекта организации в аспекте целостной системности [Текст] / Рач В.А., Россошанская О.В., Медведва Е.М. // Управління проектами та розвиток виробництва: Зб. наук. праць. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2010. – № 4 (36). – С.62-74.

Стаття надійшла до редакції
14.03.2013 р.